

УДК 94:7.06+323(430)

Солошенко В.В.

ВИКРАДЕНЕ МИСТЕЦТВО В СТРУКТУРІ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ ФРН

Вагоме значення для майбутнього країни має пам'ять та опрацювання трагічних сторінок історії, таких як геноцид та злочини проти людства. У статті розкрито проблему викраденого мистецтва, його місця в структурі політики пам'яті ФРН. Проблема захисту, збереження і повернення культурних цінностей, викрадених націонал-соціалістами напередодні та під час Другої світової війни, набула в німецькому суспільстві нового осмислення. Підкреслено, що Німеччина має значний досвід подолання обтяжливого минулого. Встановлено, в який спосіб країна вирішує проблему його подолання, розкрито її нові грані та виміри. Проаналізовано німецький досвід останніх десятиліть у справі пошуку і реституції втрачених і незаконно переміщених творів мистецтва і його цінність для України.

Ключові слова: націонал-соціалізм, тоталітарне минуле, політика пам'яті, культурні цінності, викрадені та переміщені твори мистецтва, реституція, ФРН.

Масштаби пам'яті та забуття піддаються наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. критичному переосмисленню. Пам'ять стає вагомим чинником національної політики й важливою умовою формування громадянського суспільства. Кожне покоління по новому реконструює, тлумачить і переповідає історичне минуле. Примітно, що у минулому в Європі національна пам'ять конструювалася переважно без уваги до держави-сусіда – в одній країні вшановувалося і прославлялося те, чого соромилися і про що прагнули забути в іншій.

Варто підкреслити, що кожна держава має свою політику щодо вивчення минулого і подолання його обтяжливих наслідків. Намагання стерти з пам'яті минуле є небезпечним перекручуванням історичних подій та фактів, що призводить до суцільного переписування історії, а це, в свою чергу, відкриває шляхи для корисливого її використання у нинішніх політичних дебатах.

Починаючи з 80-х рр. ХХ ст. проблема історичної пам'яті стала темою наукових конференцій і суспільних дискусій, як у ФРН, так і багатьох країнах Європи та світу. Проблеми подолання обтяжливого минулого з плином часу набувають нових граней і вимірів.

Витоки досліджень історичної пам'яті пов'язані з роботами М. Хальбвакса [1] та А. Варбурга [2] у 20-х рр. ХХ ст. Проблеми міфу, суспільної традиції, історичної спадщини, колективної свідомості досліджували історики, культурологи, філософи, психологи, зокрема Ж. Лефевр [3], Ф. Фюре [4], З. Фрейд [5], М. Фуко [6], П. Рікер [7].

У 1989 р. побачив світ американський журнал «History & Memory», а також вагомий багатотомний проект «Місця пам'яті» під керівництвом відомого французького історика П. Нора [8].

У 1992 р. німецький культуролог Я. Ассман в роботі «Культурна пам'ять» [9], заявив про нові науки про культуру, які дозволять по-іншому аналізувати суспільство, політику, право, релігію та мистецтво. В середині 90-х рр. ХХ ст. було закладено теоретико-методологічне підґрунтя новим підходам, а німецькі та американські університети ввели нові навчальні курси з історичної пам'яті.

На сучасному етапі відомими дослідниками memory studies є А. Ассман [10], П. Хаттон [11], П. Коннертон [12], Ш. Лінде [13], Х. Кеніг [14], Я. Мюллер [15], Б. Місталь [16], Й. Рюзен [17], М. Ферро [18], П. Бергер та Т. Лукман [19], Т. Снайдер [20], Р. Траба [21].

Дослідження історичної пам'яті, з певним відставанням від іноземних держав, розвивалося і в пострадянських країнах. До когорти російських дослідників у цій сфері можна віднести А. Борозняка [22], А. Полетаєва та І. Савельєву [23] та ін.

В Україні цієї проблематикою займаються такі вчені, як В. Артюх [24], Ю. Зерній [25], Г. Касьянов [26], А. Киридон [27], А. Кудряченко [28], Л. Нагорна [29], В. Солдатенко [30], В. Ткаченко [31], Ю. Шаповал [32] та ін. Актуальність дослідження історичної пам'яті обумовлена стрімким зростанням інтересу в усьому світі до цієї проблематики.

Вирішальний поворот у політиці пам'яті відбувся з 1990-х рр., коли європейські держави почали замислюватися над своєю історичною провиною. Вислів «Bewältigung der Vergangenheit» («подолання минулого») увійшов у науковий обіг ФРН [33]. Р. Герцог стверджував: «Без пам'яті про минуле немає ні подолання зла, ні уроків для майбутнього» [34]. Це твердження спонукало німців замислитися над минулим заради свого майбутнього. У цьому контексті варто згадати спадщину націонал-соціалістів.

Німеччина має великий досвід подолання обтяжливого минулого. Подолання минулого – категорія, що має пряме відношення до сьогодення та майбутнього німецького народу. Про це писав після завершення Другої світової війни філософ К. Ясперс: «Надія тільки на те, що жах буде усвідомлений. Не можна допустити, щоб жахи минулого пішли в забуття. Потрібно весь час нагадувати про минуле. Воно виявилось можливим, і ця можливість залишається. Лише знання здатні запобігти їй» [35].

Власне у Німеччині в усіх проявах виявило себе людиноненависницьке, антисемітське насилля, яке перетворилося на Голокост. Про знищення сотень людей, зруйнування більше тисячі синагог, кладовищ і переміщення 30 тис. євреїв до концентраційних таборів – про листопадові події 1938 р., ніч погрому, щороку згадують з 9 на 10 листопада у центрі Берліна біля Церкви святої Софії [36]. Фотографу Л. Тоскано вдалося зробити фотовиставку, відобразивши в'язнів примусових таборів – тих, хто вижив. Ця річниця ніколи не повинна піти в забуття, на всіх лежить відповідальність за те, щоб і надалі про це пам'ятати.

Дискусія щодо історичного минулого і його інтерпретацій почалася з «суперечки Фішера» ще у 1960-х рр. про вину німців у Першій світовій війні. Суперечки істориків, що точилися у другій половині 1980-х рр. спонукали німців повернутися до минулого. Були зроблені звинувачення навіть на адресу канцлера Г. Коля у спробі реабілітації нацизму. До цієї дискусії долучився експрезидент ФРН Р. Вайцзекер, який під час свого виступу 8 травня 1985 р. заявив, що лише німці, які довірили владу Гітлеру винні у злочинах проти інших народів і у своїх стражданнях.

Дискусія загострилася після виходу друком статті Е. Нольте «Минуле, що не минає» у газеті «Frankfurter Allgemeine Zeitung» (1986 р.), в якій автор дав відповідь на питання, чому саме нацистське минуле не проходить. Провокативна заява Е. Нольте про тотожність між нацизмом і комунізмом викликала наукові дискусії і спонукала до дослідження історії виникнення нацизму [37]. Проти цієї гіпотези виступили відомі вчені Ю. Габермас, Г. Моммзен та ін.

Вагомим внеском у дослідження історії пам'яті у ФРН є роботи російського історика А.І. Борозняка. Вчений проаналізував шлях німецького суспільства від «забуття» й «виключення» з пам'яті нацистської історії через «усвідомлення та подолання минулого» до сучасної «культури пам'яті». Період з кінця 1940-х – до середини 1960-х рр. у Німеччині учений назвав «фазою замовчування», коли німці прагнули забути про нацистське минуле [22]. Усвідомлення суспільством того факту, що А. Гітлера підтримувало фактично все населення тогочасної Німеччини, яке прямо чи опосередковано винне у злочинах тих часів відбувалося із неабиякими складнощами. Пересічні німці не бажали визнавати національну вину і відповідальність. Другу половину 1960-х – до початку 1990-х рр. включно історик охарактеризував як тривалу фазу висновків та уроків із минулого. У цей період нове покоління, порушило питання, які протягом десятиліть замовчувалися їхніми батьками. Коли свідків тогочасних подій більше нема, залишаються особисті фото, документи та розповіді, що переповідалися рідними, які дозволяють частково відтворити події минулого. Великої ваги для молодого покоління набули дослідження історії власної родини.

Нині численні архіви ФРН пропонують низку можливостей щодо розслідування різних періодів більшості біографій. Дослідження у Федеральному архіві при «Німецькій службі сповіщення найближчих родичів про загиблих колишнього німецького вермахту» або у списках безвісно відсутніх є доступними і для приватних осіб. Такі пошуки нерідко сприяють знаходженню нової інформації про історію своїх предків – можна достовірно з'ясувати, де під час війни проходив службу рідний дід або прадід. Звичайно, це доволі складно – відшукати колишні адреси, місця служби, однак існує значна вірогідність і шанс простежити, дослідити і задокументувати долю предків під час Другої світової війни.

Конфронтація держави з її минулим, пам'ять та опрацювання серйозних трагічних сторінок історії, таких як геноцид, злочини проти людства та військові злочини має велике значення для майбутнього країни. Нині у ФРН триває фаза «активної культури пам'яті», яка бере початок з моменту об'єднання Німеччини. Важливим є те, що німці визнали свою провину за злочини 1939-1945 рр., цей процес був довгим і суперечливим, але в результаті дискусій і взаємодії держави, суспільства і вчених сформувалася унікальна культурна пам'ять.

Зазвичай зв'язок між мистецтвом і політикою характеризується звинуваченнями в інструменталізації мистецтва, йдеться і про «політичну функцію мистецтва», «пропаганду», зволікання естетичного змісту, коли форма приноситься в жертву чужому твору мистецтва і принципу.

Культурна політика націонал-соціалістичної Німеччини тісно пов'язана з пограбуваннями, відчуженням і трофейним мистецтвом. Доля багатьох культурних цінностей, конфіскованих у Німеччині та проданих протягом 1933-1945 рр. донині залишається недостатньо дослідженою. Повернення, реституція викраденого мистецтва, трофеїв війни – це тонка сфера, одна з головних проблем, якою нині займається чимало вчених [38].

Підкреслимо, що дискусії щодо компенсацій євреям відновилися в Німеччині після знайденої у Мюнхені (2012 р.) вражаючої мистецької колекції. Зберігалася вона у квартирі сина колекціонера К. Гурліта і нараховувала близько 1300 полотен художників класичного модернізму. В їх когорті роботи П. Пікассо, М. Шагала, П.-О. Ренуара, А. Матісса, Е. Нольде. За оцінками експертів, загальна вартість «знахідки століття» перевищує 1 млрд. євро [38]. Історія забутого мистецького скарбу свідчить: власність, вилучена у єврейських родин під час націонал-соціалізму донині повноцінно не відшкодована їхнім спадкоємцям, і йдеться не лише про мистецтво. Вилучення майна на користь німців було тоді частиною державної політики, так званою «арізацією». Нацисти також конфісковували єврейські ритуальні предмети – свічники, книги, тощо. Вони хотіли знищити культурну спадщину та весь ландшафт пам'яті євреїв і це було частиною винищувальної кампанії.

Тільки з 1990 р. спадкоємці репресованих євреїв знову можуть подати документи на отримання відшкодування. Відповідальним за це, а також щодо питань про землю, чи про твори мистецтва, є Федеральне відомство центральних служб та невирішених питань власності (BADV) [39]. Варто констатувати, що незважаючи на докладені зусилля європейських країн після закінчення Другої світової війни, значна кількість конфіскованого у євреїв майна, залишається неповернутою. «Реституція майна – це більше, ніж повернення власності. Це відновлення правосуддя, справедливості і людської гідності». Європейський парламент має спонукати країни «виконувати свої зобов'язання перед жертвами Голокосту та їхніми родинами» [40].

Тернистий шлях осмислення німцями минулого досліджували німецькі вчені Я. Ассман та А. Ассман [9; 10]. Зокрема, вони зазначали, що німецьке суспільство є яскравим прикладом активного громадянського суспільства, виступаючи за спорудження меморіальних комплексів жертвам нацизму. Визначений напрям дослідження вчені поширювали на соціальну сферу відновлення всіх складових справедливості.

Спогади і пам'ять вже тривалий час досліджуються в історичній науці ФРН. Такі типові медіа, як картини, музеї, пам'ятники і місця пам'яті, архіви і бібліотеки представлені у науковому і повсякденному дискурсі. На державному рівні постали Меморіальний музей «Топографія терору», «Меморіал сінті та ромам», також було споруджено Єврейський музей, який висвітлює злочини Третього рейху, підтверджені документами та фотографіями.

Варто зазначити, що після довгих дискусій про недоцільність обтяження почуттям провини невинного у нацистських злочинах покоління німців, у травні 2005 р. поблизу Рейхстагу було споруджено Центральний меморіал пам'яті загиблим євреям Європи, які пішли у вічність в період націонал-соціалізму. Композиція меморіалу складається з 2711 бетонних стел, між якими розташовано підземний центр інформації – це виставка фотографій із родинних архівів жертв Голокосту. Велика увага до тогочасних злочинів та спорудження у Берліні низки меморіальних комплексів додали гостроти питанню провини та відповідальності. Ці споруди увіковічили пам'ять про жертви політики націонал-соціалізму, оприлюднили механізми скоєння злочинів проти людства і запобігання їх проявам у майбутньому. Усі ці меморіальні комплекси підкреслюють, наскільки болючим і травматичним є минуле, якої ваги у німецькому історичному дискурсі і суспільстві набули проблеми пам'яті. Велика робота німецьких істориків з опрацювання досвіду жертв нацизму, інтерв'ю зі свідками тих подій дали підстави для глибшого його сприйняття і розуміння. Також у науковому обігу вживаними стали такі терміни, як «європеїзація пам'яті», «поліфонія пам'яті» тощо.

Відомо, що у повоєнні десятиліття німецькі художники, мистецтвознавці та музеєзнавці недостатньо активно займалися проблемами походження, виявлення та реституції культурних цінностей часів нацистського панування. Натомість за останні два десятиліття особливого значення в німецькому історичному дискурсі набула проблема розшуку, ідентифікації, повернення, захисту і подальшого збереження культурних цінностей, викрадених націонал-соціалістами під час Другої світової війни. Учені аналізують досвід і спогади тих, чий цінності під час війни були насильницьким шляхом відчужені, людей, які терпіли поневір'яння і переслідування на усіх територіях, окупованих німецьким вермахтом під час Другої світової війни. Особлива увага приділяється єврейським громадянам.

Під викраденим мистецтвом розуміють виключно культурні втрати, які мають історію, пов'язану з націонал-соціалізмом, коли колекціонери, приватні

особи переслідувалися нацистським режимом у період з 1933 до 1945 рр. за расистськими, релігійними і політичними ознаками, обкрадалися і у багатьох випадках фізично знищувалися. Задля підтримки найпростіших умов виживання або ж з метою фінансування еміграції власники змушені були продавати велику кількість картин, графіки, скульптур, книг і антикваріату, навіть за безцінь. Дещо інакше виглядають напади та їх наслідки щодо трофейного мистецтва, які стосувалися, перш за все, державних установ [38].

Наслідки політики націонал-соціалізму в культурній сфері періоду Другої світової війни, пов'язані з проблемами незаконного переміщення культурних цінностей та потреби їх повернення, не обмежуються історичними межами. «Трофейне мистецтво» – вивезені окупантами в умовах війни предмети мистецтва. Оскільки термін «викрадене мистецтво» виходить за межі поняття «трофейне мистецтво», він визначає крадіжку творів мистецтва у громадян власної країни і виходить за часові межі Другої світової війни. Зазвичай у такому випадку ідеться про викрадені твори мистецтва і, в першу чергу, про аспект переслідування. Трофейне мистецтво, цінності, конфісковані у євреїв, награбовані націонал-соціалістами, «дегенеративне мистецтво» – ці терміни фігурують у сучасному німецькому історичному дискурсі.

Термін «викрадені нацистами твори мистецтва» («nazi looted art») використовується у науковій літературі для позначення всіх предметів мистецтва, викрадених нацистами. Він включає як поняття військового «трофейного мистецтва», так і загальне поняття відчуження (крадіжки) об'єктів мистецтва через державні структури нацистської Німеччини у населення своєї держави і державних зібрань, у випадку, так званого «дегенеративного мистецтва». Цей процес був визначений Хартією міжнародного військового трибуналу (Charter of the International Military Tribunal) у Лондоні (1945 р.) як «Злочини проти людяності» [38].

Примітно, що ця проблема розшуку, ідентифікації і повернення вирішувалася на державному та міждержавному рівнях. У 1990-х рр. були створені профільні установи, робочі групи для проведення німецько-російських та німецько-українських переговорів, окрім того, були започатковані культурні зустрічі, німецько-російський музейний діалог тощо.

Викрадене мистецтво і трофеї війни – це складові національної пам'яті народів. Відмінності між награбованим мистецтвом і трофеями війни не завжди дозволяють звернутися до окремих творів мистецтва. Тут задіяні два виміри – націонал-соціалістичне привласнення і радянські трофейні комісії. «Трофейне мистецтво» – це культурний феномен, який існував унаслідок воєн ще до періоду націонал-соціалізму. Варто підкреслити, що в Україні, як і в Росії, термін «трофеї війни» має дещо вагомніше значення, натомість, терміни «викрадене нацистами мистецтво», «пограбоване мистецтво» у пострадянському науковому дискурсі мають менш вагоме значення, ніж у європейському.

Хоча особливості політики націонал-соціалізму та її наслідки ґрунтовно досліджені у ФРН та у країнах колишнього Радянського Союзу, науковців продовжує цікавити культурний аспект і зв'язок саме з їх країною – що і ким було вивезено і у який спосіб ці об'єкти можна повернути країні походження. Тема викраденого, переміщеного, втраченого мистецтва супроводжує і хвилює багато століть людство. Йдеться не лише про населення Європи, а й багатьох інших країн. До історичних притягальних моментів культурної ідентичності суспільства належать особи, події, місця, спогади. Окремі спогади дозволяють історикам відтворити повну картину і дослідити колективну пам'ять. Це був складний період протистояння і боротьби. Для того, щоб її глибше зрозуміти потрібно проаналізувати, якими тенденціями була сповнена сфера культури і мистецтва Німеччини довоєнного періоду.

У зв'язку з цим важливо звернутися до практики колекціонування творів мистецтва, якою займалася нацистська верхівка. Вона не стільки цінувала мистецтво, скільки вбачала в ньому засіб для втілення своїх ідей і реалізації цілей. Прагнучи світового панування, А. Гітлер намагався зібрати найбільшу в історії колекцію творів мистецтва. Особисте зібрання німецького пейзажного і жанрового живопису XIX ст., яке він колекціонував у 1930-х рр., заклало тоді підґрунття «Музею фюрера», який він планував заснувати у м. Лінц, в Австрії. Награбоване у 1938 р. у єврейського населення Австрії, пізніше Польщі, Франції (Оперативний штаб А. Розенберга конфіскував у французьких євреїв більше 21 тис. творів мистецтва) та інших західноєвропейських країн готувалося для «Музею фюрера». У 1945 р. його колекція нараховувала 6755 полотен, вважалося, що 5350 з них належало до творів давніх майстрів. Це роботи Рембрандта «Демокрит і Геракліт», Л. да Вінчі «Леда і лебідь», Я. Вермеєра «Художник у студії». Захоплювався А. Гітлер і німецьким мистецтвом XIX ст. – творами Ф. Рунге, Ф. Вальдмюллера, К. Шпіцвега та ін. [41]. Він створював свої колекції, купуючи твори мистецтва особисто, за підтримки меценатів і за рахунок дарунків та грабежу. На купівлю творів мистецтва було витрачено більше 163 млн. рейхсмарок, що дозволило А. Гітлеру позиціонувати себе як найбільшого в історії шанувальника творів мистецтва. Цінні експонати прикрашали резиденції, канцелярію і замки фюрера. Цікаво, що А. Гітлер мав у своїй головній штаб-квартирі фотоальбоми із зображеннями творів мистецтва, які слугували каталогами, велику ж кількість творів зі своїх колекцій він надійно переховував у шахтах та старовинних замках.

Нацистська верхівка також купувала художні твори на виставках у Будинку німецького мистецтва у Мюнхені. Г. Герінг володів другою за величиною колекцією творів мистецтва після фюрера, вона складалася з 1375 картин, 250 скульптур та інших об'єктів. Після війни це зібрання було оцінено на суму близько 680 млн. німецьких марок [41]. Більшість творів знайшли своє місце зберігання у резиденції Карінгалле. У його колекції основний акцент робився на

живописі епохи Відродження голландських та фламандських майстрів, а також на придворному мистецтві Франції XVIII ст. Окрім інших, колекція містила такі цінні картини як «Чарівна полячка» А. Ватто (викрадена у Польщі), «Дівчинка з китайською фігурою» Ж.-О.Фрагонар (захоплена Оперативним штабом у Ротшильдів у Франції), «Інфанта» Д. Веласкес (придбана у Нідерландах).

Й. Геббельс – міністр пропаганди і головна офіційна особа відповідальна за культурну продукцію в Третьюму рейху, цінував новітнє нацистське мистецтво. Він, як і інші представники нацистської верхівки, з метою купівлі творів мистецтва, звертався за послугами до агентів, які досить активно діяли у Західній Європі.

Г. Гімлер, за прикладом колег, використовував поліцію і органи з вилучення цінностей, що знаходилися в його підпорядкуванні. Варто зазначити, що конфіскація творів мистецтва, що належали євреям розпочалася після «аншлюсу» Австрії у березні 1938 р., після «кришталевої ночі» у Німеччині в листопаді 1938 р. Озброєні загони Г. Гімлера і гестапо охороняли і зберігали конфісковані твори мистецтва. Багато робіт реалізовувалися через таємний орган «Фугеста» («майно, конфісковане гестапо»). Цей орган користувався послугами мистецтвознавців і артдилерів, які оцінювали твори мистецтва. Відомі аукціонні будинки «Доротеум» (Відень) та «Адольф Вейнмюллер» (Мюнхен) сприяли продажу тих робіт, які не були відібрані для нацистських колекцій і музеїв [42].

А. Гітлер закликав до боротьби з «дегенеративним мистецтвом» – творчістю авангардистів і модерністів початку ХХ ст. – з мистецтвом дадаїстів, сюрреалістів, кубістів, імпресіоністів, експресіоністів, фовістів та ін. Боротьба полягала у репресіях художників, забороні і знищенні зразків їх творчості.

Ще 19 липня 1937 р. у Мюнхені було відкрито виставку «Дегенеративне мистецтво» («Entartete Kunst»), яка підкреслила боротьбу націонал-соціалістів проти сучасного мистецтва. За день до цього А. Гітлер відкрив у Мюнхені Будинок німецького мистецтва з першою «Великою виставкою мистецтв». До улюблених нацистських мотивів належала німецька родина і буденне життя. Відкидаючи авангардистів і модерністів, у такий спосіб цілий спектр сучасного мистецтва був вилучений із соціального і культурного життя Німеччини. «Виродженими» вважалися за період націонал-соціалістичного режиму всі культурні течії, чия естетика трактувалася як «ненімецька» і не входила до пропагованої картини. А. Ціглер, художник і президент рейхскамери образотворчого мистецтва, під час відкриття виставки, ініційованої Й. Геббельсом, зазначив: «Ви бачите навколо нас ці виродження безглуздя, жорстокості, безсилля і відчуження». Виставка продемонструвала близько 650 картин, графік, скульптур, конфіскованих з 32 музеїв Німеччини, підданих осуду владою. Після Мюнхена «показна, огидна демонстрація» проходила у 12 великих містах німецької імперії. У Берліні, Відні, Лейпцигу, Гамбурзі та Франкфурті її побачили більше 3 млн. відвідувачів [43].

На виставці у Мюнхені було дискредитовано більше 120 художників і більш ніж 700 експонатів. Експонати супроводжувалися наклепницькими написами, які, під нацистським гаслом «єврейське більшовицьке мистецтво», підживлювали антисемітські та антикомуністичні забобони. До когорти художників, чиє мистецтво за період націонал-соціалізму вважалося «дегенеративним», належали представники класичного модерну. На виставці були представлені твори М. Бекманна, О. Дікса, М. Ернста, Г. Гросца, В. Кандінського, Е.Л. Кірхнера, О. Кокошки, Ф. Марка та ін. Однак серед них були не лише відомі імена, а й багато незнаних, які після виставки були забуті і видалені з історії мистецтв. Загалом під «акції чисток» потрапили більше 20 тис. творів мистецтва близько 1400 художників [44].

Виставка мала наступальний та пропагандистський характер, була складником нацистської культурної політики, що трактувала вільне мистецтво як ганебне і спрямовувалася на протипагу «Великій німецькій виставці мистецтв». Важливо підкреслити, що місце розташування багатьох творів мистецтва, вилучених у ті часи, залишається донині невідомим [45]. Значний перелік творів «дегенеративного мистецтва», конфіскованих у німецьких музеях у 1937-1938 рр., об'єднує база даних дослідницького центру «Дегенеративне мистецтво» Вільного університету Берліна. У подальшому, так звані «непридатні» залишки або зберігалися у складських приміщеннях, або ж були спалені. Усього гітлерівці конфіскували біля 16 тис. творів живопису і графіки, частина з яких (близько 5 тис.) 20 березня 1939 р. була спалена у Берліні, а частина, що залишилася – продана закордон. Після Другої світової війни близько 9 тис. цих мистецьких об'єктів американці перевезли до США, а у 1980-х рр. багато з них були повернуті до Німеччини та розподілені між німецькими музеями.

Варто зазначити, що мистецтво нацистів досі залишається великим табу в німецьких музеях. Примітно, що «Музей під землею» у Бохумі вперше протиставив мистецькі твори, які поцінував А. Гітлер, так званому «дегенеративному мистецтву». У цих роботах прослідковується сфальшований реалізм, такі твори – це документи епохи, вони підтримували ментальність режиму, представляючи світ таким, яким він насправді не був [45].

Після війни американська окупаційна влада розмістила у партійному центрі НСДАП в Мюнхені у масивному колонному будинку поряд з колишнім «Фюрербану» до 1945 р. Головний центр зібраного мистецтва у Мюнхені (Central Collecting Point München), інший розташовувався у Вісбадені. З цих центрів, починаючи з травня 1945 р., переможці повертали колишнім власникам трофейне мистецтво з окупованих територій і викрадені у євреїв твори мистецтва.

Американський історик та адвокат У. Корте, визнаний експерт з тематики викраденого мистецтва, підкреслив, що в штаті Нью-Йорк працює центр, який

визначає колишніх власників розграбованого та єврейського мистецтва – звертатися до центру можуть як приватні особи, так і музеї та публічні колекції.

Державна стратегія нацистської Німеччини у період з 1933 до 1945 рр. мала на меті пограбування тисячолітніх надбань людства. Це був величезний масив злочинів – позбавлення приватної власності, громадянських прав, дискримінація, переслідування і, зрештою, фізичне знищення мільйонів людей.

Підкреслимо, що націонал-соціалістами у Європі у період з 1933 до 1945 рр. було викрадено велику кількість творів мистецтва – 600 тис., з них 200 тис. у Німеччині та Австрії, 100 тис. у Західній Європі і 300 тис. у Східній Європі. Важливим є те, що біля 100 тис. екземплярів ідентифікованих творів мистецтва донині не повернуті законним власникам, вони розпорошені по світу, зберігаються у публічних колекціях, музеях, на художніх виставках та у приватних власників і не можуть бути точно визначені кількісно [38].

Повернення, реституція викраденого мистецтва, трофеїв війни – це тонка сфера. Особливу цінність мають спогади про викрадене мистецтво, про почуття втрати. Часто йдеться не лише про фінансові цінності, а про історію і цінні спогади, які були кимось «стерті» з пам'яті – про життя, якого більше не існує, про знищені родини.

Як слушно доводить Є. Денисова, повернення культурних цінностей в цілому мало стихійний і безсистемний характер, що призвело до складнощів за документального посвідчення кількості втрат і обліку повернутих на батьківщину цінностей. Це призвело до того, що не внесені до облікових списків цінності потрапили з окупованої Німеччини в треті країни, після чого сліди їх часто губилися [46].

Варто зазначити, що нацистська окупаційна політика значно відрізнялася в Західній та Східній Європі. Франція, Бельгія та Нідерланди після визволення, перш за все, зафіксували втрати з приватних колекцій творів мистецтва, досить часто з єврейської власності. У Східній Європі було складніше встановити картину втрат. Адже культурні цінності зі сходу на захід були вивезені німецькими нацистськими організаціями та відомствами. У цьому контексті йдеться про спеціальні служби і організації – Ейнзацштаб рейхсляйтера А. Розенберга та батальйон спеціального призначення «Група Кюнцберга». Робоча група А. Розенберга була однією з найважливіших організацій систематичного грабунку культурних активів. За вірогідним схваленням А. Гітлера вона розширила свої повноваження на цінні твори мистецтва єврейських власників, а пізніше також всіх окупованих територій, всі інші культурні зібрання противника, архіви і бібліотеки [47]. Це було тотальне знищення культури.

У Східній Європі німецькі угруповання грабували музейні колекції, художні галереї, бібліотеки, церкви, вивозили майно до Німеччини. Пограбувань зазнали і твори мистецтва з численних приватних колекцій. Про деякі картини нагадують лише списки втрачених творів. Варто враховувати те, що не всі

незаконно переміщені та повернуті культурні цінності нині зберігаються у музеях та архівах. Безцінні експонати можна знайти у приватних колекціях, куплені вони, як правило, на відомих аукціонах світу.

Навіть у XXI ст. втрачені твори мистецтва, які багато років вважалися безслідно зниклими, повільно повертаються до своїх власників або їх нащадків. Доволі типовими є випадки, коли вже нинішні господарі творів мистецтва не володіють інформацією щодо їх походження, не підозрюють, що це викрадені за період націонал-соціалізму об'єкти, які є унікальними, або ж складають частину колекції і колись були власністю іншої держави або її громадян.

Під час війни деякі німецькі солдати забирали твори мистецтва з українських, російських музеїв та церков як сувенір на згадку. Подекуди й німецькі священнослужителі вивозили з окупованих нацистами радянських територій ікони. Мотивацією останніх часто було рятування реліквій, оскільки Радянський Союз – держава, що сповідувала атеїзм.

За сучасних умов складнощі нерідко призводять до того, що політики з багатьох питань не завжди можуть знайти спільну мову, натомість прості громадяни готові йти назустріч один одному, щоб виправити помилки, успадковані від історичного минулого. Такі кроки назустріч один одному відомий німецький історик, мистецтвознавець, фахівець з проблем «трофейного мистецтва» В. Айхведе називає «громадянською дипломатією» [47].

Для більш детального розуміння гостроти проблеми наведемо низку показових прикладів повернення культурних цінностей, переміщених під час Другої світової війни. Показовим у цьому зв'язку є повернення з Німеччини до Росії ікони Божої Матері Скоропослушниці. Ця ікона належала великому князю Олексію Олександровичу і увійшла до зібрання музею-заповідника «Царське село», але під час Другої світової війни безслідно зникла і довгі роки вважалася втраченою назавжди. Виявилося, що вона знаходиться у приватній власності в Німеччині (поблизу м. Мюнстер). Але відкритим залишалось питання щодо трансферу реліквії, яким чином вона свого часу потрапила до Німеччини? Під час дослідження підтвердилося, що з Росії святинню вивіз німецький армійський священник Ф. Фельдхаус. Пізніше реліквія дісталася у спадок його донці Г. Деммінг, її сім'я вирішила повернути ікону до Росії. У справі повернення неаби яку роль відіграв В. Айхведе та Музей ікон у м. Реклінгхаузен (ФРН). За допомогою німецького дослідника і була відтворена історія ікони – окрім дарчого надпису від 21 травня 1875 р. великому князю Олексію Олександровичу, на зворотному боці ікони стоїть штемпель грецького монастиря, що на горі Афон, а також інвентарні номери, які свідчать про те, що ікона дійсно була експонатом музею-заповідника «Царське село» [48].

Протягом десятиліть мистецтво вважається втраченим, однак, коли щось знаходиться, доволі важко довести правду про те, що і кому належало. Тому слухним є застереження німецького археолога, директора «Фонду пруської культурної спадщини» Г. Парцінгера щодо необхідності для німецьких

дослідників отримання доступу до всіх архівів, з тим, щоб була можливість крок за кроком дослідити, де і які об'єкти ще зберігаються і в якому стані вони знаходяться.

Варто наголосити, що в історії мистецтв існував період до К. Гурліта, і після нього. Сенсаційна колекція К. Гурліта з'явилася майже через сімдесят років після закінчення війни, слідчі біля двох років не оприлюднювали жодної інформації для спадкоємців. Лише перевіривши знайдені картини, відповідні служби дали згоду на занесення цих картин до реєстру знахідок. Доволі позитивним у цьому зв'язку є зростання кількості користувачів міжнародної бази даних «Lost Art».

«Випадок Гурліта» допоміг підняти цю тему на той щабель, на якому вона мала бути набагато років раніше. Нині все більше директорів музеїв переконані у тому, що варто відкривати свої запасники і колекції та систематично перевіряти їх на наявність награвованого нацистами. Але для цього невеликим німецьким музеям часто бракує фінансів, адже вони отримують фінансування, як правило, на короткотривалі угоди. Лише 285 музеїв із 6000 донині оголосили про свою готовність до детальних досліджень походження музейних експонатів. Важливою у цьому зв'язку є і співвідповідальність артдилерів.

Наслідки злочинної нацистської політики неодмінно повинні бути подолані. Велику роботу у цьому напрямі було здійснено німецькими спеціалістами. Державні музеї, архіви та бібліотеки з метою сприяння пошуку конфіскованих нацистами творів мистецтва підготували низку інформаційних матеріалів, які дозволяють знайти докази автентичності та перевірити право власності за період з 1933 до 1945 рр. Таким чином, завдяки створенню та діяльності німецького Координаційного бюро (нині Німецького центру втрачених культурних цінностей) наукові дослідження у цій площині якісно зросли.

Німецький центр втрачених культурних цінностей у 2017 р. підтримав укладання 22 угод з музеями, бібліотеками, науковими інституціями і архівами. Президія центру врахувала відповідні рекомендації наглядової ради сприяння і у 2017 р. виділила для децентралізованого пошуку культурних цінностей, вилучених в умовах переслідування націонал-соціалістами, 2 млн. 15 тис. євро. Науковий голова Німецького центру втрачених культурних цінностей Г. Лупфер висловився щодо підтримки низки установ разом з Німецьким музеєм театру в Мюнхені і Німецьким морським музеєм у Штральзунді, які отримують фінансову підтримку на проведення досліджень. Особливим є те, що ці установи працюють осторонь великих музеїв мистецтв, які також зобов'язалися здійснювати пошуки викрадених нацистами творів мистецтва. Це має слугувати прикладом для інших сфер, таких як університетські колекції, технічні музеї і державні бібліотеки [49].

Німецький центр втрачених культурних цінностей – це головний національний і міжнародний партнер з питань неправомірного вилучення культурних цінностей у Німеччині у ХХ ст. Він надає фінансову підтримку на

проведення проектів – заявки на їх підтримку можна подавати щорічно у період до першого квітня і до першого жовтня. Центр документує втрати культурних цінностей, розміщує заявки щодо пошуку і повідомлення про знахідки в своїй базі даних з вільним доступом «Lost Art».

Примітно, що починаючи з 2008 р. Союз федеральних земель завдяки фінансовій підтримці інституцій на суму 22 млн. 15 тис. євро зробив можливим здійснення проектів щодо дослідження походження творів мистецтва. Завдяки такій підтримці можливим було проведення 256 проектів (із них 173 довготривалих і 83 короткотривалих) [49].

Музеї канонізують картини і скульптури в постійних експозиціях, пам'ятники зберігають минуле фізично, ювілеї повертають історичні події через регулярні проміжки часу до сучасності. Цілком ймовірно, що у німецьких квартирах і музеях зберігається ще велика кількість картин з обтяжливим минулим. Однак є музеї, які досі не наважуються з'ясувати і висвітлювати їх походження, хоча Вашингтонська угода 1998 р. дала на це моральні підстави і зобов'язання. Коли музей зберігає картину, він повинен засвідчити, якою є історія цієї картини. Незважаючи на давність часу власникам повертають викрадене, або ж виплачують компенсації. У таких випадках часто йдеться не про гроші, а про пам'ять, пов'язану з підтвердженням ідентичності.

Варто підкреслити, що у Німеччині склалася традиція виховання молоді в дусі поваги і розуміння історії, сприйняття її трагічних сторінок і важливості збереження місць пам'яті. З дошкільного і молодшого шкільного віку навчають дітей знати і цінувати власну історію і культуру. У Німеччині в музеях і картинних галереях часто можна побачити дитячі групи. Дітей у такий спосіб всебічно розвивають і вчать історії, прививають любов до мистецтва.

У європейських країнах проблеми, пов'язані з викраденим мистецтвом, вирішують на державному рівні. В Австрії держава займається дослідженням походження, у Франції також все оцінюється централізовано.

Доцільно було б у майбутньому здійснювати наукові пошуки відчужених під час переслідування об'єктів культури без кордонів, можливо, і з такою країною, як Ізраїль. Як слушно зазначає доктор М. Хопп з Центрального інституту історії мистецтв у Мюнхені, «лише спільно ми зможемо опанувати величезний масив інформації, лише шляхом обміну ми зможемо зробити правильні висновки» [50]. Держави-члени ЄС застосовують практику створення каталогів національних скарбів й ухвалюють правила повернення культурних цінностей, вивезених незаконним шляхом. Неготовність визнати і осмислити своє обтяжливе минуле затримує роботу над його подоланням і опрацюванням власної культури пам'яті, яка ґрунтується на визнанні своєї провини і відповідальності. ФРН, як держава, яка сама повертає культурні цінності, входить до когорти держав, які можуть прагнути збільшення обсягів їх повернення.

У справі подолання наслідків політики націонал-соціалізму у сфері культури важливим є досвід Німеччини останніх десятиліть. Нове ставлення у громадян сучасної ФРН до успадкованої від Третього рейху проблематики, реальні кроки музеїв та відомого аукціонного будинку «Ноймейстер» щодо розсекречення архіву періоду нацизму в Баварії, спроможні стати слушним доповненням до наукового дослідження історії нацизму, вагомим кроком у подоланні наслідків політики націонал-соціалізму у Німеччині [42].

Суттєвим внеском у справу подолання тоталітарного минулого у культурній площині є створена у ФРН широка інформаційна мережа. До неї входять 90 мистецтвознавців і культурологів, які інтенсивно обмінюються результатами своїх багаторічних напрацювань.

У зв'язку з цим німецький досвід останніх десятиліть у вирішенні проблем пошуку і реституції втрачених, викрадених і незаконно відчужених творів мистецтва може бути цінним для України, що стоїть на порозі переосмислення свого травматичного минулого і потребує його цілісної оцінки. Уроки Німеччини повинні слугувати певним прикладом того, як варто опрацьовувати тоталітарне минуле і робити висновки для майбутнього. Багато що залежить від збереження культурної спадщини та історичної пам'яті. Доки ми досліджуватимемо питання пограбованого, трофейного мистецтва і дискутуватимемо, доти ми зможемо тримати спогади живими.

Питання розшуку і повернення культурних цінностей мають вирішуватися у співпраці з музеями. Вони повинні сповіщувати, якщо у них є цінності, які їм не належали, походження і причини передачі яких залишаються невідомими. Необхідним, на нашу думку, є створення фонду викрадених творів мистецтва – аналогу фонду відшкодувань німецької економіки для примусових робітників. Спрямовуватися кошти повинні на адреси арт-дилерів і приватних колекціонерів, які змогли б з цих надходжень терміново оплачувати необхідні робочі місця для дослідників-мистецтвознавців. Завдяки фонду викраденого мистецтва дослідження щодо історії походження творів мистецтва можна було б забезпечити в довгостроковій перспективі і у такий спосіб взяти на себе історичну відповідальність, що було б важливим і цілком реальним кроком.

Список використаних джерел і літератури

1. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 2-3. – С. 8-27.
2. Warburg A. Ausgewählte Schriften und Würdigungen. – Baden-Baden: Körner, 1980. – 648 s.
3. Lefevre G. La Grand peur de 1789. Suivi de Les foules revolutionnaires. – Paris, 1988. – 272 p.
4. Фюре Ф. Прошлое одной иллюзии. – М.: Ad Marginem, 1998. – 640 с.
5. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я». – М.: Эксмо-Пресс, 2016. – 96 с.
6. Фуко М. Правительственность (идея государственного интереса и ее генезис) // Логос. – 2003. – № 4/5. – С. 4-22.
7. Пікер П. Історія та істина. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2001. – 396 с.
8. Nora P. 1989 Between Memory and History: Les Lieux de Memoire. – Respresentations. – 1989. – № 26. – Special Issue: Memory and Counter-Memory. – P. 7-25.

9. Assmann J. Das kulturelle Gedächtnis Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen. – München: C.H. Beck, 2013. – 344 s.
10. Assmann A. Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses. – München: C.H. Beck, 1999. – 420 s.
11. Хаттон П. История как искусство памяти. – СПб.: Владимир Даль, 2004. – 424 с.
12. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають. – К.: Ніка-Центр, 2004. – 184 с.
13. Linde Ch. Life Stories: The Creation of Coherence. – N.Y.: Oxford University Press, 1993. – 242 p.
14. Vergangenheitsbewältigung am Ende des zwanzigsten Jahrhunderts / Hrg. H. König, M. Kohlstruck, A. Wöll. – Opladen-Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1998 – 460 s.; König H. Die Zukunft der Vergangenheit. Der Nationalsozialismus im politischen Bewußtsein der Bundesrepublik. – Frankfurt am Mein: Fischer Taschenbuch Verlag, 2003. – 191 s.
15. Memory and Power in Post-War Europe: Studies in the Presence of the Past / Ed. by J.-W. Müller. – Cambridge University Press, 2004. – 302 p.
16. Misztal B. Theories of Social Remembering. – Maidenhead: Open University Press, 2003. – 190 p.
17. Ферро М. Как рассказывают историю детям в разных странах мира. – М.: Высшая школа, 1992. – 351 с.
18. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення. – Львів: Літопис, 2010. – 358 с.
19. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. – М.: Academia-центр, Медиум, 1995. – 334 с.
20. Snyder T. Memory of Sovereignty and Sovereignty Over Memory Twentieth Century Poland, Ukraine and Lithuania // Memory and Power in Postwar Europe / Ed. by J.-W. Müller. – Cambridge University Press, 2002. – P. 39-58.
21. Traba R. Polska i niemiecka kultura pamięci, w: Interakcje. Leksykon komunikowania polsko-niemieckiego, red. Izabela Surynt, wydanie internetowe. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inspiracje-demo.lightcode.eu/articles/show/44>
22. Борозняк А.И. Жестокая память. Нацистский рейх в восприятии немцев второй половины XX и начала XXI века. – М.: Политическая энциклопедия, 2014. – 352 с.
23. Савельева И.М., Полетаев А.В. Знание о прошлом: Теория и история. В 2-х т. Т. 1. Конструирование прошлого; Т. 2. Образы прошлого. – СПб.: Наука, 2003, 2006. – 632 с.; 751 с.
24. Артюх В. Тяглість історії й історія тягlostі: українська філософсько-історична думка першої половини XX століття: монографія. – Суми: Вид-во СумДУ, 2010. – 266 с.
25. Зерній Ю. Взаємозв'язок історичної пам'яті та національної ідентичності // Політичний менеджмент. – 2008. – № 5. – С. 104-115. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/ПоМе2008512>
26. Касьянов Г. Национализация истории в Украине // Национальные истории на постсоветском пространстве / Ф. Бомсдорф, Г. Бордюгов (ред.). – М., 2009. – С. 119-147.
27. Киридон А.М. Ландшафт пам'яті: концептуалізація поняття // Національна та історична пам'ять. – 2013. – Вип. 6. – С. 77-86.
28. Кудряченко А.І. Становлення та розвиток політики «подолання минулого» в національній пам'яті ФРН // Проблеми всесвітньої історії. – 2018. – № 1(5). – С. 96-121.
29. Нагорна Л.П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. – 328 с.
30. Солдатенко В.Ф. Проблеми політики національної пам'яті та завдання її наукового забезпечення // Національна та історична пам'ять. – 2011. – Вип. 1. – С. 7-25. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nt1p201113>
31. Кремень В., Ткаченко В. Філософія історичного дискурсу в час політизації історії та історизації політики // Політичний менеджмент. – 2009. – № 3. – С. 26-45.

32. Шаповал Ю. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.] за загальною редакцією Ю. Шаповала. – К.: ІППЕНД, 2013. – 600 с.
33. Assmann A. Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses. – München: C.H. Beck, 1999. – 420 s.; Assmann A. Ein deutsches Trauma? Die Kollektivschuldthese zwischen Erinnern und Vergessen // Merkur des Jahres. – 1999. – Heft 608. – Dezember. – 53 Jahrgang. – S. 1142-1154.
34. Roman Herzog Rede von Bundespräsident Roman Herzog “Die Zukunft der Erinnerung”. – 27 Januar. – 1999. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Roman-Herzog/Reden/1999/01/19990127_Reede.html
35. Jaspers K. Die Schuldfrage. – Heidelberg, 1946. – 106 s.
36. Gegen das Vergessen 09 November 2017 bis 26 November 2017 Als Mahnmal gegen das Vergessen agiert die Ausstellung “Gegen das Vergessen” und zeigt Porträts von Opfern der NS-Verfolgung. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.berlin.de/ausstellungen/archiv/5069731-3238788-gegen-das-vergessen.html>
37. Ernst Nolte Vergangenheit, die nicht vergehen will. [Historikerstreit] // Frankfurter Allgemeine Zeitung, 6 Juni 1986. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.1000dokumente.de/pdf/dok_0080_nol_de.pdf
38. Солошенко В.В. Опыт возвращения, защиты и сохранения культурных ценностей: немецкий дискурс // Методология исследований политического дискурса: актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов. – Вып. 7. – Монография. Дискурсы рефлексии и рефлексия как дискус. – Минск: «РИВШ», 2017. – С. 179-188.; Солошенко В.В. Досвід подолання наслідків політики націонал-соціалізму // Зовнішні справи. – 2016. – № 8. – С. 28-34.
39. Bundesamt für zentrale Dienste und offene Vermögensfragen Vermögensrecht. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.badv.bund.de/DE/OffeneVermögensfragen/Vermögensrecht/start.html>
40. Сандерс Л., Квіренко Л. Дослідження: У Східній Європі не повертають єврейську власність. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk28.04.2017>
41. Коллекции картин Гитлера, Геринга и других лидеров Третьего рейха. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://forum.artinvestment.ru/blog.php?b=1385>
42. Солошенко В.В. Розсекречені архіви Аукціонного будинку «Адольф Вейнмюллер» // Проблеми всесвітньої історії. – 2017. – № 1(3). – С. 199-212.
43. Vor 80 Jahren. “Entartete Kunst”. 17.7.2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bpb.de/politik/hintergrund-aktuell/141166/entartete-kunst-17-07-2017>
44. Die Folgen des Zweiten Weltkriegs für Kunst- und Kulturgüter: Kunstraub, Beutekunst und “entartete Kunst”. Deutscher Bundestag. Wissenschaftliche Dienste. Ausarbeitung. WD 10 - 3000 - 055/2012. – 8 Juni 2012. – S. 4-6.
45. Опрацювання минулого – мистецтво часів націонал-соціалізму виставили в Бохумі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://europravda.net/prois/88519-opracyuvannya-minulogo-mistectvo-chasv-naconal-socialzmu-vistavili-v-bohum.html>
46. Денисова Е. Правовые основы реституции культурных ценностей, перемещенных во время и по окончании Второй мировой войны // Вестник МГИМО Университета. – 2012. – № 1(22). – С. 281-287.
47. Dehnel R. Die Täter, die Opfer und die Kunst. Rückblick auf den nationalsozialistischen Raubzug // Osteuropa. – 2006. – № 1-2. – S. 7-22.
48. Наталия Королева, Оксана Евдокимова Возвращение «Скоропослушницы». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.com/ru/%19140845>
49. Німецький Центр втрачених культурних цінностей виділив близько 2,15 млн. євро для 22 проєктів з дослідження походження творів мистецтва. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kulturgutverluste.de

50. Heike Mund NS Raubkunst: Tagung an historischem Ort. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dw.com/de/ns-raubkunst-tagung-an-historischem-ort/a-17752676>

Солошенко В.В. Похищенное искусство в структуре политики памяти ФРГ.

Большое значение для будущего страны имеет память и проработка трагических страниц истории, таких как геноцид и преступления против человечества. В статье раскрыта проблема похищенного искусства, его места в структуре политики памяти ФРГ. Проблема защиты, сохранения и возвращения культурных ценностей, похищенных национал-социалистами накануне и во время Второй мировой войны, получила в немецком обществе новое осмысление. Подчеркнуто, что Германия имеет значительный опыт преодоления тягостного прошлого. Установлено, каким образом страна решает проблему его преодоления, раскрыто ее новые грани и измерения. Проанализирован немецкий опыт последних десятилетий в деле поиска и реституции утраченных и незаконно перемещенных произведений искусства и его ценность для Украины.

Ключевые слова: *национал-социализм, тоталитарное прошлое, политика памяти, культурные ценности, похищенные и перемещенные произведения искусства, реституция, ФРГ.*

Soloshenko V. Looted Art in the Politics of Memory of the FRG.

Memory and learning tragic pages of history, such as genocide and crimes against humanity, are of great importance for the future of the state. This article deals with the problem of the looted art, its place in the politics of memory of the Federal Republic of Germany. The problems of protection, preservation, and repatriation of the cultural heritage looted by the Nazi before and during World War II have received new treatment in the German society. It is pointed out that Germany has extensive experience of addressing the burdensome past, it has been established how the FRG solves the problem of its overcoming, its new facets and dimensions are revealed. The German experience of the last decades in the matter of search and restitution of lost and illegally transported works of art and its value for Ukraine is analyzed.

Keywords: *National Socialism, totalitarian past, politics of memory, cultural heritage, looted and transported works of art, restitution, the FRG.*